
Darwinismens norgeshistorie

BOKOVERSIKT

I Tidsskriftets julenummer år 2000 hadde Thore Lie en artikkel om darwinismens utbredelse i Norge i det 19. århundre (1). Artikkelen ble i samme nummer redaksjonelt omtalt av Dag O. Hessen. Det var tydelig fra begge forfatterens side at temaet godt kunne ha fått en bredere presentasjon, og i denne boken er de gått sammen om akkurat det. Thore Lie har skrevet om perioden fra utgivelsen av *The origin of species* i 1859 og frem til år 1900, mens Hessen dekker perioden fra forrige århundreskifte og frem til i dag.

Dette tidsskillet har en faglig begrunnelse i at Gregor Mendels arvelover ble gjenoppdaget i år 1900. Og for nøyaktig hundre år siden, i 1902, beskrev August Weismann hvordan de arvbare egenskaper er knyttet til cellekjernene og at disse arveegenskaper i prinsippet er (nesten) uforanderlige. Disse to erkjennelsene var bestemmende for fremveksten av nydarwinismen i det 20. århundre, der genene etter hvert skulle spille den avgjørende rollen. Erkjennelsene burde også ha gitt lamarckismen et dødsstøt, men den var seiglivet. Det var vanskelig å akseptere noe så sløsete og urimelig at gode og høyverdige ervervede egenskaper og kunnskaper ikke skal etterlate selv det minste spor hos barn og barnebarn.

Verdifull kildesamling

Forfatterne understreker at formålet med boken har vært å beskrive den nasjonale evolusjons- og darwinismedebatt. De har bevisst unnlatt å polemisere eller konkludere. Boken er derfor blitt en samling omtaler av skriftlige dokumenter, som foredragsreferater, artikler og bøker. Når forfatterne slik velger å stå i bakgrunnen, er det alltid fare for at resultatet kan bli litt tørt og oppramsende. Det gjelder særlig enkelte avsnitt i den første delen.

På plussiden må likevel nevnes at Thore Lie må ha funnet frem til omtrent alt som er skrevet om nordmenns reaksjoner på Darwins teorier i det aktuelle tidsrom. Det har gitt oss en verdifull kildesamling. De biografiske skissene er også verdifulle. Ikke mange vet at eventyrsamler og marinbiolog Peter Chr. Asbjørnsen var den første som omtalte Darwin på norsk, i 1861. Vi får også vite om Aasmund Olavsson Vinjes skeptiske syn på «negerar og dei gule Asiater», og om Alexander Kiellands brev til Darwin om kinesiske løvepadder.

Teologen og samfunnsforskeren Eilert Sundt ble kjent med darwinismen under en studietur til London i 1862. Han festet seg særlig ved prinsippet om det naturlige utvalg, og mente det kunne overføres til mennesker når «der er rift om brødet». Både i den vitenskapelige og den mer folkloristiske debatt om darwinisme er det tydelig at følelser spiller en rolle, særlig når det gjelder menneskets plass i skaperverket, som Darwin har lite å si om i sin første bok. For noen av debattantene dreide det seg om intet mindre enn kampen for menneskets sjel.

Darwinisme som vitenskapelig teori

Ser man på Videnskabs-Selskabets rolle med hensyn til å akseptere og videreformidle darwinismen som vitenskapelig teori, blir man slått av at det tok så mye som ti år fra Darwin utgav sitt hovedverk til Michael Sars for første gang omtalte Darwin på et faglig seminar. To fremtredende medlemmer som først etterlyste kunnskaper om Darwins teorier, tok deretter selv på seg oppgaven å redegjøre for darwinismen på møter i Videnskabs-Selskabet. Det var medisinprofessor Ferdinand Lochmann og filosofiprofessor Marcus Jacob Monrad. Lochmann skulle bli en aktiv motstander av darwinismen, mens en annen lege, Gerhard Henrik Armauer Hansen ble en entusiastisk forkjemper. Her skulle man som leser av denne boken gjerne ønsket noen flere detaljer om hvor frontlinjene i debattene egentlig gikk. Hvilke argumenter var det som gjorde inntrykk?

Nydarwinisme

Nydarwinismen i det 20. århundre, syntesen mellom darwinisme og genetikk, utviklet seg relativt langsomt til tross for Mendel og Weismann. Den nye innsikten i arvens materielle grunnlag, i kromosoner og gener, ble tolket forskjellig og til dels brukt som argumenter mot Darwins lære om utvikling gjennom naturlig utvalg. Hvordan oppstod forandringene som var en forutsetning for seleksjon? Mutasjoner syntes jo å være nesten utelukkende negative.

Darwinismen ble også brukt politisk, til inntekt både for konservative og radikale strømninger. Erling Falk som skrev opplysende artikler og underviste på Arbeiderpartiets aftenskole, brukte Darwin som argument mot kristendommen, mens andre pekte på at livsformenens åpenbare hensiktsmessighet måtte være et tegn på en guddommelig styrelse bak det hele. Sosialdarwinismen hevdet doktrinen om den sterkestes rett også i sosialpolitisk sammenheng. Den vestlige gentleman var selektert gjennom et naturlig utvalg til å lede verden. Det var «the white man's burden».

Darwin inspirerte sin fetter Francis Galton til å lansere eugenikk som et middel til en kvalitativ forbedring av menneskeheten. Mange var bekymret for at uansvarlige mennesker skulle sette flere barn til verden enn det som var vanlig hos andre. Rasehygienetok sikte på å styre utviklingen med det formål å forbedre menneskenes arveanlegg. Naturen skulle ikke få råde fritt. Dag Hessen gir en god beskrivelse av mellomkrigstidens debatt på dette området, med deltakere som Johan Scharffenberg, Otto Lous Mohr, Karl Evang og Fridtjof Nansen.

Nærmere vår tid var det debatten om sosiobiologien som vekket de mest intense følelser. Insektsforskeren Edward O. Wilson mente at dyrenes atferd var arvelig betinget, og siden mennesker også er dyr, måtte det samme gjelde for oss. Det utløste en vidtfavnende diskusjon, blant annet om den frie vilje og om determinisme og strafferett. Den intellektuelle sprengkraft i Darwins evolusjonsteori var fortsatt sterk. Under utkastet til mønsterplanen for skolen i 1985 (M 85) ønsket Kirke- og undervisningsdepartementet under Kjell Magne Bondevik å fastslå som en kjensgjerning at det ikke finnes sikre vitenskapelige argumenter mot Bibelens lære.

Konklusjon

Som konklusjon vil jeg si at dette i det vesentlige er en velskrevet og fengslende fremstilling av en viktig del av vitenskaps- og idéhistorien i Norge gjennom 150 år. Den omfattende bibliografien som boken avsluttes med, vil være til nytte for alle som vil forfølge et tema i mer detalj.

AntonHauge

Fysiologisk institutt

Universitetet i Oslo

LITTERATUR

1. Lie T. Fra The origin of species til Arternes oprindelse Litt om darwinismens utbredelse i Norge i det 19 århundre Tidsskr Nor Lægeforen 2000; 120: 3714 – 8.

Publisert: 30. november 2002. Tidsskr Nor Legeforen.

© Tidsskrift for Den norske legeforening 2026. Lastet ned fra tidsskriftet.no 21. juli 2026.